

Економічна безпека регіону: трудовресурсний контекст

Обґрунтовано підходи до управління ризиками на регіональному рівні господарювання у сфері соціально-трудова відносин. Особливу увагу приділено дослідженню ймовірних ризиків у сфері демографічного розвитку, міграційних процесів і зайнятості населення Закарпатської області. Досліджено основні причини, що генерують умови для виникнення ризиків, з урахуванням форм їх прояву на локальних ринках праці. На основі проведеного аналізу здійснено структурування ймовірних загроз та окреслено підходи до формування механізму управління ризиками.

Ключові слова: безпека, ризики, регіон, соціально-трудова відносини, механізм управління.

Розроблення системи діагностики економічної безпеки територій різного рівня належить до порівняно нової і методично недостатньо вирішеної проблеми. Однак її актуальність за останній період суттєво зросла. Це, головню, пояснюється соціальними, економічними та політичними перетвореннями в країні, глибинним змістом яких є прагнення України бути рівноправним членом європейської спільноти, входженням у світовий економічний простір, регіоналізацією економіки, пов'язаною з розвитком місцевого самоврядування, переходом до ринкового регулювання, розширенням складу суб'єктів системи управління шляхом формування територіальних громад, підвищення їх самодостатності.

Цьому періоду трансформації, як показує досвід багатьох країн світу, властива економічна нестабільність, вплив різних ендо – і екзогенних неекономічних чинників, що посилюють ризики економічної і соціальної напруги в суспільстві. Звідси на передній план об'єктивно виходить проблема економічної безпеки суб'єктів різних ієрархічних рівнів господарювання.

Об'єктивний економічний аналіз показує, що проблема економічної безпеки останнім часом є предметом серйозного наукового аналізу. Як правило, вона пов'язується з економічною безпекою країни, яка становить фундамент національної безпеки і ставить за мету захист національних інтересів, вжиття превентивних заходів, спрямованих на забезпечення стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз. Результатом цих досліджень стало напрацювання системи критеріїв і показників-індикаторів економічної безпеки, найважливішими з яких є динаміка і структура ВВП, конкурентоспроможності національної економіки, темпи інфляції, рівень безробіття, якість життя тощо. Значну частину публікацій присвячено проблемам фінансової та бюджетної безпеки, управління просторовим розвитком [2; 5; 6; 8]. Що стосується економічної безпеки просторових формувань, зокрема регіону, під якою ми розуміємо сукупність умов і чинників, які характеризують реальний стан його економіки, стабільність, стійкість і динамічне зростання, ступінь автономності та інтегрованості з національною економікою, то названа проблема, за незначним винятком, не знайшла належного висвітлення, хоча в умовах децентралізації управління набуває особливої значимості.

Сутнісно-змістовний бік економічної безпеки регіону полягає у:

- можливостях проводити відносно автономну економічну політику, яка ґрунтується на врахуванні специфіки та місцевих умов господарювання, що не вступає в антагоністичну суперечність з тенденціями розвитку національної економіки;
- здатності оперативно протистояти ймовірним загрозам, детермінованим різними чинниками економічного та неекономічного характеру, та ефективно реагувати на них;

- можливостях реалізувати великі регіональні проекти в пріоритетних сферах економіки, не очікуючи допомоги з боку держави, і проводити стабілізаційні заходи, детерміновані кризовими ситуаціями в локальних господарських просторових формуваннях.

Здатність підтримувати ефективну зайнятість населення, рівень безробіття у його природних межах, забезпечувати перманентний ріст якості трудового потенціалу, доходи економічно активного населення, що забезпечують відтворення здатності до праці та гідний рівень життя, – саме цей основний компонент сьогодні детермінує стійкість і перманентність розвитку просторової економіки будь-якого рівня, забезпечуючи її економічну безпеку. Звідси підвищений інтерес до аналізу і виявлення ймовірних ризиків, які потенційно можуть генерувати умови дестабілізації у сфері соціально-трудова відносин. Це зумовлено динамізмом соціально-трудова відносин, перманентними змінами мотиваційних і ціннісних орієнтацій роботодавців і найманих працівників, мінливістю та невизначеністю умов включення економічно активного населення в процес трудової діяльності, детермінованих модернізацією економіки, впровадженням інновацій, що створює невизначеність, виникнення та нарощування ймовірних ризиків у соціально-трудова сфері. Конкретними чинниками виникнення і розвитку кризових ситуацій на регіональному рівні господарювання, що створюють загрозу стабільності в цій сфері, є негативні тенденції у сфері демографічного розвитку, інтенсивна трудова міграція, неефективна зайнятість, масштабне безробіття та бідність населення. Значні відхилення від «порогових» значень, тобто суспільно та економічно допустимих якісно-кількісних граничних норм у бік їх зниження, формує тло виникнення ризиків у сфері соціально-трудова відносин і супроводжується не виправданими втратами людського капіталу, створюючи загрозу посилення руйнівних тенденцій.

Зазначеним проблемам особливу увагу слід приділяти в проблемних регіонах, до числа яких належить Закарпатська область. Специфічною особливістю регіону є «традиційно висока напруга на ринку праці» [11, с. 88] на тлі відносно невисокого рівня природного приросту населення, інтенсивної трудової міграції та значних масштабів самозайнятості населення переважно малокваліфікованою працею. Відзначені процеси перебувають між собою у протиріччі і вимагають аналізу на локально-просторовому рівні для вжиття превентивних заходів, що унеможливають наростання потенційних загроз у сфері соціально-трудова відносин, ринку праці та зайнятості населення.

Потенційними загрозами, тобто чинниками, що безпосередньо діють вже сьогодні і в перспективі посилюватимуться в демографічному розвитку населення і створюватимуть перешкоди на шляху нормального розвитку демовідтворювальних процесів, є локально-просторова асиметрія природного приросту населення регіону. Внаслідок цього в області за останні десять років сформувалися три групи адміністративно-територіальних формувань, виокремлених за динамікою демовідтворювальних процесів. Першу групу формують сім міст і районів (м. Мукачєво, Виноградівський, Міжгірський, Перечинський, Рахівський, Тячівський і Хустський райони) з приростом населення, що перевищує аналогічний загальнообласний показник. Другу групу – міста Ужгород і Берегове, Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький та Ужгородський райони з чітко вираженою тенденцією депопуляції населення. І, нарешті, третю, найменш численну групу, становлять м. Хуст, Іршавський, Мукачівський і Свалявський райони з відносно стабільною кількістю постійного населення. Утім, на тлі зазначеного природного приросту населення відбувається загальне зменшення його чисельності. По суті, зменшення природного приросту населення є основною причиною погіршення демографічної ситуації в регіоні. Відзначені процеси підсилюються інтенсифікацією міграційної активності, яка поглинула значний контингент економічно активних осіб. За експертними оцінками, масштаби трудової міграції працездатного населення Закарпатської області у 2012 р. становили близько 175 тис. осіб [10, с. 76]. Масштабна трудова міграція, поряд з позитивними моментами, містить у собі

значні міграційні ризики, під якими розуміється «виникнення певної небажаної ситуації (події) та наслідків прийняття рішень щодо переміщення населення як на мікро-, так і мезо – та мегарівнях» [9, с. 167]. Основні види міграційних ризиків чітко окреслено вченими ДУ «Інституту регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України», де ними досліджено демографічну деформацію, соціальну деградацію, екістико-поселенську диспозицію, економічну дезінтеграцію, інформаційну дезорієнтацію [4, с. 7]. На думку Е. Лібанової, одним з найбільш небезпечних проявів еміграції є так звана «втеча мізків» [3, с. 57].

Форма прояву певного виду ризиків або їх сукупності має просторову прив'язку. Відповідно, регулювання ареалів міграції має бути адресним і враховувати локально-просторову специфіку трудової міграції задля уповільнення динаміки останньої, утримання чисельності та структури населення на рівні, що забезпечує підтримку господарської освоєності територій як невід'ємної умови їх сталого розвитку. У контексті мінімізації та блокування наявних і прогнозованих ризиків на локальному рівні розвитку вкрай важливим є дослідження та створення відповідних умов для прояву зворотної міграції, удосконалення інституційної бази зміцнення економічної безпеки субрегіональних господарських систем, особливо тих, де масштаби трудової міграції набули загрозливого характеру, оцінка ефективності та втрат від трудової міграції, системний моніторинг її складових, аналіз внутрішньої нестабільності економічно активного населення в умовах реструктуризації економіки, глибоке вивчення причин, що стримують підприємницьку активність і створюють нерівні умови для започаткування власного бізнесу.

У вирішенні окресленого вузла проблем суттєво має зрости роль об'єднаних територіальних громад, оскільки вони найбільш близькі до людей, знають їх інтереси та потреби. Сьогодні обласні та районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування не впливають на трудові міграційні процеси, які значною мірою формуються стихійно, на контингент економічно активного населення, включеного в орбіту міграції, масштаби трудових переміщень. Наявна ситуація створює ризики в режимах відтворення населення, особливо сільського, що вкрай небезпечно для Закарпаття як найменш урбанізованого регіону країни, де 62,9% населення проживає в сільській місцевості, а саме село визначає соціально-економічний профіль розвитку регіону, його самоідентифікацію та самобутність.

З високою імовірністю можна стверджувати, що наявні загрози в режимах відтворення населення будуть супроводжуватися деформаціями його статевікової структури, старінням, знелюдненням територій і посиленням утриманських тенденцій за рахунок зростання тиску на економічно активних осіб. Недооцінка цього факту в найближчій перспективі матиме серйозні негативні наслідки.

Моніторинг трудової міграції населення і зв'язаних з нею ризиків актуалізує необхідність вжиття комплексу заходів соціально-економічного характеру, основними з яких є здійснення активної політики на регіональному ринку праці та зайнятості населення. Це зумовлено тим, що саме тут праця отримує вартісну оцінку, визначаються умови найму, у тому числі заробітна плата, режими зайнятості, можливості отримання освіти, професійно-кваліфікаційного росту тощо. З цього стає зрозумілим, що ринок праці, будучи органічно зв'язаним з різними сегментами ринкової системи, не тільки віддзеркалює ситуацію в економіці, але й реалізує один з найскладніших економічних ресурсів – працю, властивістю якої є обмеженість, а тому звуження сфери докладання праці, особливо в реальному секторі економіки, недорозвинутість ринкових організаційно-правових форм господарювання, обмежений доступ населення до кредитних ресурсів за нестачі власного капіталу створюють відповідні ризики в забезпеченні ефективної зайнятості.

Діагностика ринку праці Закарпатської області, оцінка тенденцій у сфері зайнятості свідчать, що основними загрозами, які генерують умови для дестабілізації ефективного використання трудового потенціалу, є: високий рівень безробіття, що значно перевищує природний, суттєвий розрив між попитом і пропозицією праці, низька оплата праці. У 2015 р. рівень безробіття серед економічно активного

населення віком від 15 до 70 років становив 9,2%, працездатного віку – 9,5%, перевищення вибуття працівників над кількістю прийнятих на роботу становило 20,7%. Рівень оплати праці в реальному секторі економіки, зокрема в основних сферах господарювання – сільському господарстві та будівництві – становив відповідно 52,4-70,3% від середньообласного показника [7, с. 11-12]. Це створює підґрунтя для прояву ризиків, які на поверхні соціально-трудових відносин матеріалізуються у формі значних масштабів безробіття, депрофесіоналізації кадрів, невиправдано високій мобільності працівників, що стримує формування професійного ядра трудових колективів, знецінює людську працю.

Парадоксальність ситуації на ринку праці Закарпатської області полягає в тому, що масове вивільнення працівників, особливо в пріоритетних сферах господарювання, не спричинило адекватної компенсації в реальному секторі економіки і практично не відбилося на кількості безробітних. Цілком очевидно, що в цих умовах населення значною мірою самостійно компенсувало втрату роботи і зниження доходів шляхом samozайнятості та у сферах трудової діяльності, які не враховані і не відображені офіційною статистикою. Внаслідок цього, особливо на сільських локальних ринках праці, сформувалася своя інституційна інфраструктура. Формальні і неформальні інститути тісно переплітаються і взаємодіють, несучи на собі риси єдиного процесу інституціоналізації. Процес інституціоналізації сільських ринків праці протікає переважно в неформальному руслі, тобто домінують неформальні відносини в трудовій сфері, що є типовим для сільської місцевості, коли, по суті, відсутні ефективні локальні ринки праці і державне втручання в їх регулювання.

Складні і неоднозначні процеси відбуваються на локальних ринках праці прикордонних територій області. Наявність значних відмінностей у соціально-економічному розвитку, порівняно з європейськими країнами, що мають спільні

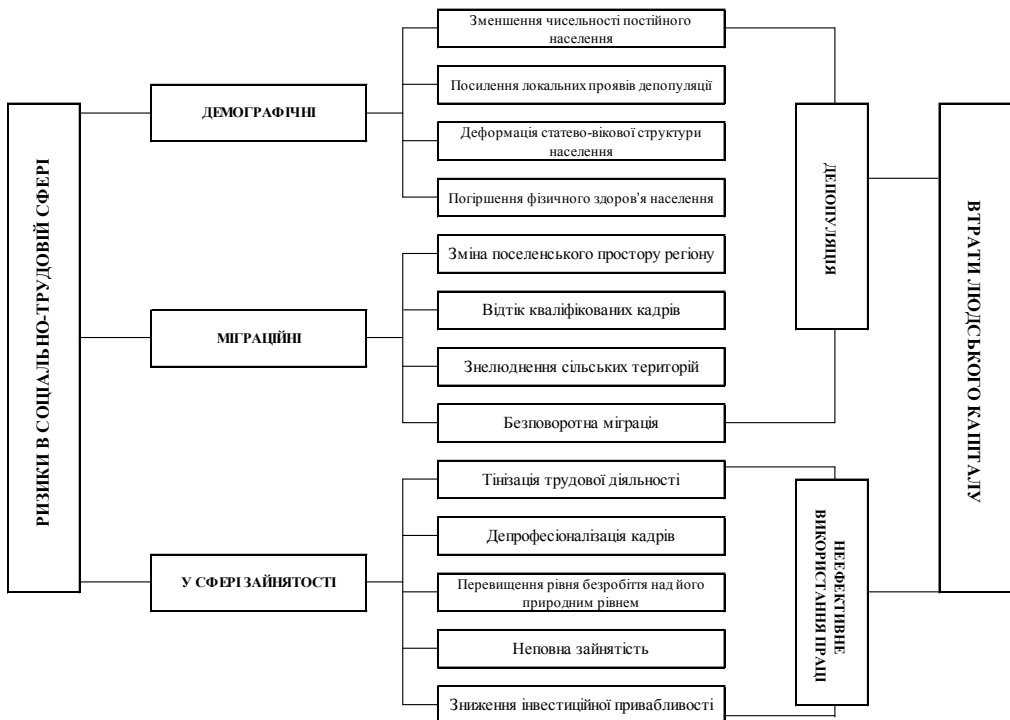

Рис. 1. Класифікація видів ризиків і зумовлених ними загроз у сфері соціально-трудових відносин у Закарпатській області

кордони із Закарпаттям, етнічна близькість і наявність родинних зв'язків, знання мови, ментальність, функціонування спільних систем комунікацій і транспорту з прикордонними територіями сусідніх країн [1, с. 129] створюють підґрунтя для прояву ризиків екзогенного характеру, дія яких з відкритістю національної економіки буде посилюватися. Так, наприклад, в окремих прикордонних районах області внаслідок дії зовнішніх екстерналій виникла проблема дефіциту висококваліфікованих кадрів, викликана значно нижчою заробітною платою на місцевих підприємствах, порівняно з її рівнем у сусідніх країнах. З цього неважко зробити висновок, що відтік кваліфікованих працівників негативно позначиться на залученні інвестицій, які буде скеровано на ті регіони країни, де кращі умови їх застосування. Зазначені процеси зумовлюють необхідність розроблення комплексу заходів превентивного характеру, спрямованих на мінімізацію наявних і прогнозованих ризиків (рис. 1).

Отже, оцінювання ризиків у сфері соціально-трудова відносин вказує на просторову прив'язку, що передбачає їх розгляд у ролі складних об'єктно-суб'єктних явищ, що характеризуються локальними особливостями та формами прояву, детермінованими невизначеністю, неоднозначністю та багатофакторністю цих ризиків. Саме ця обставина спричинює певну специфіку формування механізму управління ризиками, інструментарій якого спрямовується на застосування превентивних важелів через вплив на причинно-наслідкові зв'язки, їх появу, настання та блокування.

Список використаних джерел

1. Пітюлич М. М. Гірські території Українських Карпат: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / М. М. Пітюлич ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». – Ужгород : Гражда, 2015. – 320 с.
2. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія : монографія / Б. В. Губський. – К., 2001. – 122 с.
3. Либанова Э. М. Демографическое развитие Украины: проблемы и перспективы / Э. М. Либанова // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. – К. : Принт-Експрес, 2000. – С. 49-61.
4. Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка: наукова доповідь за матеріалами круглого столу «Проблема захисту прав мігрантів в умовах сучасної кризи: макроекономічні та регіональні аспекти» (Львів, 17 червня 2009 року; НАН України, Ін-т регіональних досліджень; [науковий редактор У. Я. Садова]. – Львів: ІРД НАН України, 2009. – 45 с.
5. Надрага В. І. Соціальні ризики: сутність, аналіз, можливості впливу : монографія / В. І. Надрага ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 330 с.
6. Надрага В. І. *Соціальний капітал підприємства: переваги та ризики прояву* / В. І. Надрага, А. Л. Баландя // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 1. – С. 37-42.
7. Праця у Закарпатській області у 2015 році / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2016. – 104 с.
8. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи : монографія / Інститут регіональних досліджень НАН України ; за ред. Л. Т. Шевчук. – Львів, 2011. – 256 с.
9. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації : монографія / У. Я. Садова, Л. К. Семів, Р. А. Семів, С. Й. Вовканич, Н. П. Тиндик ; Ін-т регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.
10. Регулювання трудові міграційних процесів у транскордонному регіоні / заг. ред.: М. І. Пітюлич ; [М. І. Пітюлич, В. В. Гоблик, Т. Д. Щербан та ін.]. – Мукачево: Вид-во Мукачівського державного університету, 2012. – 150 с.
11. Хомра О. Демографічні та соціально-економічні характеристики, наміри та орієнтації сільських безробітних / О. Хомра // Регіональна економіка. – 1998. – № 4. – С. 88-94.

References

1. Pityulych M. M. (2015). *Hirs'ki terytoriyi Ukrainy's'kykh Karpat: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku* [Mountain territories of Ukrainian Carpathians: contemporary condition and perspectives of development]. Uzhgorod: Grazhda. [in Ukrainian].
2. Hubs'kyi, B. V. (2001). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiya vyboru, stan i stratehiya* [Economic security of Ukraine: methodology of choice, condition and strategy]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Libanova E. M. (2000). Demograficheskoye razvitiye Ukrainy: problemy i perspektivy [Demographic development of Ukraine: problems and prospects]. In *Sotsial'ni priorytety rynku pratsi v umovakh strukturnoyi modernizatsiyi ekonomiky* [Social priorities of the labor market in conditions of structural modernization of the economy]. Kyiv: Print-Express, pp. 49-61. [in Russian].

4. Sadova, U. Y. (Ed.) (2009). *Mihratsiyni protsesy v Ukraini: suchasni vykyky ta rehional'na spetsyfyka [Migration processes in Ukraine: Contemporary challenges and regional specificity]* (Scientific report on the materials of the Round Table “The problem of protecting the rights of migrants in the contemporary crisis: Macroeconomic and regional aspects” (Lviv, June 17, 2009)). Lviv: Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
5. Nadraha, V. I. (2015). *Sotsial'ni ryzyky: sutnist', analiz, mozhlyvosti vplyvu [Social risks: essence, analysis, possibilities of influence]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
6. Nadraha, V. I., & Balanda, A. L. (2013). *Sotsial'nyy kapital pidpryyemstva: perevahy ta ryzyky proyavu [Social capital of the enterprise: advantages and risks of manifestation]*. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, nn(n), p-p. [in Ukrainian].
7. Main Department of Statistics in Transcarpathian Region (2016). *Pratsya u Zakarpats'kii oblasti u 2015 rotsi [Labor in the Transcarpathian region in 2015]*. Uzhgorod. [in Ukrainian].
8. Shevchuk, L. T. (Ed.) (2011). *Prostorovyy rozvytok rehionu: sotsial'no-ekonomichni mozhlyvosti, ryzyky i perspektyvy [Spatial development of the region: socio-economic opportunities, risks and prospects]*. Lviv: Institute of Regional Research of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
9. Sadova, U. Y. (Ed.), Semiv, L. K., Semiv, R. A., Vovkanych, S. Y., & Tyndyk, N. P. (2011). *Rehional'na mihratsiynna polityka ta mekhanizmy yiyi realizatsiyi [Regional migration policy and mechanisms for its implementation]*. Lviv: Institute of Regional Research of NAS of Ukraine [in Ukrainian].
10. Pityulych, M. I. (Ed.), Hoblyk, V. V., Shcherban, T. D., & et al. (2012). *Rehulyuvannya trudomihratsiynykh protsesiv u transkordonnomu rehioni [Regulation of labor migration processes in the transboundary region]*. Mukachevo: Mukachevo State University Press [in Ukrainian].
11. Khomra, O. (1998). Demografichni ta sotsial'no-ekonomichni kharakterystyky, namiry ta oriyentatsiyi sil's'kykh bezrobotnykh [Demographic and socio-economic characteristics, intentions and orientations of rural unemployed]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy*, 10(4), 88-94. [in Ukrainian].

Miklova V. P., Pityulych M. I., Hoblyk V. V. Economic security of the region: human resources context.

Elaboration of the system for diagnostics of economic security of the territories at different levels refers to a relatively new and methodically unsolved problem. But its relevance increased significantly for the last time period. This is mainly due to the social, economic and political transformations in the country, in-depth content of which is the commitment of Ukraine to being an equal member of the European community, entry into the world economy, and regionalization of the economy, associated with development of the local government, transition to the market regulation, expansion of the management system's subjects by the formation of territorial communities and their self-sufficiency increase.

Approaches to risk management at the regional level in the sphere of social and labor relations are substantiated. Special attention is devoted to the study of possible risks in the demographic development, migration processes and employment in Zakarpattia Oblast. The main reasons, generating prerequisites for risks' occurrence in terms of the forms of their manifestation on local labor markets, are considered. On the basis of the performed analysis, structuring of probable threats and outlining of approaches to the formation of the risk management mechanism are presented.

It is defined that evaluation of risks in the sphere of social and labor relations indicates the spatial relation, which means their consideration as complex object-subject phenomena characterized by local peculiarities and forms of manifestation, and determined by uncertainty, ambiguousness and multi-factor character of those risks. This circumstance contributes to specificity of the mechanism for risk management, which instruments are directed on taking preventive measures by impact on cause-and-effect relations, their appearance, occurrence and blocking.

Keywords: security, risks, region, social and labor relations, management mechanism.

Мікловда Василь Петрович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (e-mail: sviitlana@gd.uzhgorod.ua).

Miklova Vasyil Petrovych – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Enterprise Economics of the Uzhhorod National University.

Пітюлич Михайло Іванович – доктор економічних наук, професор, начальник відділу моніторингових досліджень Мукачівського державного університету (e-mail: nauka@mail.msu.edu.ua).

Pityulych Mykhaylo Ivanovych – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department of monitoring research of the Mukachevo State University.

Гоблик Володимир Васильович – доктор економічних наук, доцент, перший проректор Мукачівського державного університету (e-mail: goblykvv@mail.msu.edu.ua).

Hoblyk Volodymyr Vasylyovych – Dr. Sci. (Econ.), Assoc. Prof., First Vice-Rector of the Mukachevo State University.

Надійшло 29.06.2017 р.